

Sigmund Freud idegenkedése a zenétől: egy epileptológiai eset*

Nathan Roth

Bár az emberiség történetében kevés embert tanulmányoztak olyan alaposan, mint Freudot, tudomásom szerint senki sem próbálta meg a zenével kapcsolatos ellenérzését megmagyarázni. Jones¹⁶ szerint: „A zenétől való idegenkedés Freud egyik közismert jellemző tulajdonsága volt. Jól emlékszünk fájdalmas arckifejezésére, mindahányszor belépett egy étterembe vagy sörkertbe, ahol együttes játszott, milyen hamar befedte fülét tenyerével, hogy útját állja a hangoknak”. Schur³¹ azt mondja, hogy „Freudról nem lehet azt állítani, hogy zeneszerető ember volt.” Ugyanakkor Jones, Schur és mások, amikor megjegyzést tesznek viselkedésének erre a jellegzetességére, nem töprengenek el azon a tényen, hogy mindeközben Freud a világ akkor egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb zenei fővárosában élt. Az ember úgy olvashat³⁸ Freud kulturális háttéréről, hogy közben nem találkozik a „zene” szóval. A körülményt, hogy nyilvánvalóan negligálta a körülötte zajló zenei tevékenységet, életrajzírói csendesen tudomásul vették – nem így maga Freud. Bizonyítékok vannak arra, és ezekre alább ki is térünk, hogy Freud nem volt közömbös saját viselkedésének e része iránt, bár, összhangban általános hozzáállásával, nem verte nagydobra. Kezdetől fogva meghívta Max Grafot, a zenetudóst és híres Kis Hans esetének apját, a szerda esti, otthonában tartott találkozókra. Graf dolga volt „kivizsgálni a híres muzsikuskok pszichológiáját, és a zeneszerzés folyamatáét, felhasználni a pszichoanalízist erre a feladatra”.¹⁴ Graf szerint „Freud nagy művészi érzékenységgel rendelkezett, de legnagyobb sajnálatára eléggé botfűlű volt. Gustav Mahlernek a spirituális és személyes energiáit csodálta... Freud az egyik legműveltebb ember volt, akit valaha ismertem”. Amikor J. J. Putnam be akarta hozni a vallást és a filozófiát a pszichoanalízisbe, Freud² így írt neki: „Nem érzem szükségét a magasabb morális szintézisnek éppen úgy, ahogy nincs jó zenei hallásom sem.” Freud tökéletesen tisztában volt Bécs nagy muzsikuskainak jelentőségével a külvilág számára. Kezelte mind Gustav Mahlert,^{17, 20, 24, 11} mind Bruno Waltert, aki izomtónus

* Sigmund Freud's dislike of music: a piece of epileptology. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*. 1986 September; 62(7): 759–765.

A szokásostól eltérő számozott jegyzetek a tanulmány végén találhatóak. (A szerk.)

rendellenességtől szenvedett, és aki megható módon mondja el önéletrajzában⁴¹, hogy Freud mentette meg a karrierjét. Freud találkozott Arnold Schönberggel is. „Azt állították, hogy Schönberg és Freud sosem találkoztak. Ez nem igaz. Megszerveztek egy interjút a Schönberg család egy tagjával a húszas években. Amikor vége lett, ... Schönberg rokonához fordult és így szólt: »Freud nyilvánvalóan érdekes ember, de nekem mi közöm van mindehhez?«”.²⁷ Egyszer, a fogyatékosága kapcsán azt az észrevételt tették Freudnak, ennek az oly elegáns és művészi embernek, hogy „Jones... csak félszívvvel foglalkozott Freudnak a zenei érdeklődés és ízlés iránti meghökkentő érzéketlenségével – ami pedig nagyon ritka, ezért elég feltűnő volt a bécsi középosztály köreiben”.³⁹ Ellenberger szerint⁸ „Freud nem igazodott minden szempontból a felsőbb réteghez tartozó bécsi típusához. Nem volt gyakori operába és színházba járó...”. Érdekes, hogy nem Freud volt az egyetlen neurológus, akit hidegen hagyott a zene: mind Gordon Holmes, mind Hughlings Jackson hasonló érdektelenséget mutatott³, és Jackson, akárcsak Freud, szintén súlyos migréntől szenvedett.

Freud nemcsak maga került a zenét, hanem azt megtagadta testvéreitől is. Ez nem kis áldozat a nővérektől akkor, amikor fiatal hölgyekkel szemben általános elvárás volt, hogy fejlesszék zenei tehetségüket, és amikor a gépzene technikai fejlődése még csak a kezdeteknél tartott. A zsarnokság eme megnyilvánulásának az volt a magyarázata, hogy hősiünknek csendre volt szüksége az otthoni tanulmányaihoz. A legtöbben azt hiszik, hogy a család nem tudta volna megengedni magának a zeneoktatás költségeit, bár Ellenberger⁸ szerint az apa, Jacob Freud igenis vett a családjának egy zongorát, és zeneórákat a gyerekeknek.

Jól ismert, hogy Freud tartózkodott a spekulatív vagy vakmerő vállalkozásoktól, és igyekezett ragaszkodni a hűvös tudományos valósághoz. Erre utal Ehrenwald az újabb hasított agykísérletek fényében, amikor úgy véli, hogy Freud nem engedett szabad folyást a jobb agyféltekei működéseinek. „Ugyanakkor ... bőséges bizonyítékaink vannak arra, hogy a szigorúan bal féltekés fegyelem és tudományos tekintély örve alatt eltéveszthetetlenül működött a jobb féltekés intuíció, inspiráció és a fantázia.” „Az esszenciálisan jobb féltekés impulzusok kombinációja az uralkodó bal féltekés tevékenységekkel valójában Freud zsenialitását fémjelzik.” „Megadni magát a zeneinek, a vallásosnak, a misztikusnak nyilván túl fenyegető lett volna számára.”⁶

Kanzer szerint¹⁹ Freud „csak közvetve engedett elismerést fantáziájának úgy, hogy projiciálta azt írókba és művészekbe, akiknek irányában átélte a hasonmás érzését, ... és elhárításokat működtetett azzal szemben, hogy elfogadja a kreatív inspiráció felelősségét ödipális aspektusaikkal együtt.” Másrészt Freud egyáltalán nem volt mentes a művészi tehetségtől. Általában a

zeneértés készsége kéz a kézben jár a kiváló nyelvi készségekkel, és Freud valóban ragyogóan használta a nyelvet, bár Monrad-Krohn²⁶ szerint a nyelv dallama „aligha tekinthető különösebben zenei kifejezésnek”.

Ha meg akarjuk érteni, hogy Freud miért nem szerette a zenét, figyelembe kell vennünk a reflex epilepszia egy meglehetősen ritka esetét, a muzikogén epilepsziát. Összesen mintegy hatvan ilyen esetről készült leírás. Ezek igen különös és specifikus jellemzőket mutatnak. Például a zongorazene tűnik az ilyen rohamok leggyakoribb kiváltó okának, amely néha csak akkor lép fel, ha az áldozat maga játszik a hangszeren. Egyes páciensek csak akkor élik át a görcsöket, ha bizonyos meghatározott zenei műfajoknak vannak kitéve, mint például a katonai indulók, egyházzene vagy szentimentális zene³, vagy akár templomi harangok²⁸. Ha a zenére lehet számítani, akkor a páciens fel tudja magát készíteni, és ki tudja védeni a hatásokat azzal, hogy megszünteti a zenét, ha lehetséges. Ha nem tudja elkerülni a rohamot, kifejlődik benne a zenétől való félelem⁵. A zenehallgatásnak való kitettség különböző rohamokat okozhat, például absence-t, temporális lebeny rohamokat, ájulások és grand mal rohamokat. Ha a kevésbé súlyos formák jelennek meg a zenére reakcióként, a grand mal rohamok néhány páciensnél késleltetve, nem egy időben jelentkezhetnek. Így azután, például Stubbe Teglbjaerg esetében³⁷ különböző rohamok léptek fel kisebb ájulási érzettől kezdve több, tipikus grand mal-ig, és az operációja után még mindig voltak muzikogén rohamai és ájulása. Strang páciense³⁶, egy 34 éves férfi grand mal-t és rohamokat élt át, de tudatvesztés és tónusos izomkontrakciók nélkül. A rohamok mind a kis, mind a nagy formájukban csak akkor léptek fel, amikor a páciens maga játszott zongorán. Ezen a ponton eszünkbe kell hogy jussanak Freud ájulások rohamai. Rosenberg szerint²⁹ Freudnak hat ilyen rohama volt, és ő maga az oftalmoplégias migrénnel és neurológiai problémáival hozta őket összefüggésbe. Három ezek közül az ájulások események közül a müncheni Park Hotel éttermében következett be, ahol szinte biztosan hallott zenét. Amennyiben Freud tudatosan vagy tudat alatt tisztában volt ájulásainak és a zenének az összefüggésével, akkor vonakodása attól, hogy koncerteket látogasson, már nem rejtély többé. Nem kétséges, hogy a migrénnel valami köze van az epilepsziához²¹, és ezt a témát az ájulások migrénnel összefüggésben tárgyalták³², ami éppen a Freud által felállított öndiagnózis. „A migrénes rohamokat súlyosbíthatja a tudatvesztés. Néhány ilyen páciens esetében az elektroencefalográfiai minták és az anti-epileptikus kezelések hatékonysága megerősíti az epilepszia diagnózisát. Másoknál az ájulások mechanizmusa még nem tisztázott” – majd a szerzők ismertetik elképzelésüket az ájulások eredetéről vonatkozóan, amely közvetlenül összefüggésbe hozható témánkkal, Freud személyes tapasztalatával.

A muzikogén epilepsziás páciensek sokszor felismerték, hogy bizonyos zenei formákat következmények nélkül hallgathatnak, mert ezek nem fognak

rohamokat előidézni. Ez megmagyarázná, hogy életének kései szakaszában miért szerette meg Freud Mozart *Don Giovanni*jét, és miért nézte meg előadásait. Amikor felfedezte, hogy barátja, Schönberg nem látta még ezt a művet, Freud ragaszkodott hozzá, hogy magával vigye¹⁷. Ebben az esetben a botfülű Freud annak az embernek az exhibicionista viselkedésére emlékeztet, aki felgyógyult (ha részlegesen is) egy szervi alapon vagy pszichogenetikusan kiváltott gátlás alól. Az ilyen emberek gyakran mutatnak erős hajlamot, hogy nyilvánosan olyan tevékenységbe kapcsolódjanak bele, amely valamilyen okból korábban tilalmas volt számukra.

Még meggyőzőbben lehetne Freud zenei averzióját egy többé-kevésbé látens rohamokat kiváltó rendellenességnek tulajdonítani, ha több bizonyítékunk lenne epilepsziájára, amelyek megerősítik ezt a diagnózist. Azonban meghalt, mielőtt az elektroencefalografikus és más vizsgálati módszerek szabadon alkalmazhatók lettek volna. A muzikogén epilepszia diagnózisa sok esetben azért meggyőző, mert a pácienseknek grand mal rohamaik is voltak más alkalmakkor is, mint amikor zenét hallottak. Van némi bizonyíték arra, hogy Freud az epilepszia egy másik manifesztációját is mutatta, ami adhat valamennyi megerősítést az itt kifejtett klinikai véleményre.

A reflex epilepszia egy másik formája, amely releváns lehet a mi kontextusunkban, az, amely egy hirtelen mozgásra adott válaszként jelentkezik^{22, 42, 23}. Ezek az esetek a torziós görcshöz hasonló tonikus görcsökkel és vonagló mozgásokkal járnak, általában abból a végtagból elindulva, ahol a hirtelen mozdulat lezajlott. Az ilyen esetekben a tudatvesztés minimális, vagy teljesen hiányzik. Az epilepszia ilyen esetének kapcsolata a muzikogén epilepsziával abban a tényben ragadható meg, hogy a muzikogén epilepszia – azokban az esetekben, amikor a zongorázásra adott reakcióként jelentkezik – csak akkor lép fel, hogyha a páciens maga játszik a hangszeren. „A gyors séta mindig stimulálta Freud gondolkozását, de néha a kísérője alig kapott levegőt.”⁷ Freud hajlama a hirtelen és gyors mozgásra jól ismert. Alig néhányan tudtak vele lépést tartani, amikor gyalog felfedezett magának egy várost, ahol még nem járt. Jól ismertek napközbeni nekiiramodásai Bécs városának. De – és ez a legfontosabb – Freud minden kommunikációját kézzel szerette írni, és szenvedett attól, amit írógörcsnek nevezett¹⁸. Jones biztosít minket arról, hogy ez nem az írógörcs neurotikus formája, és ezt a megállapítást készségesen el is fogadhatjuk, hiszen ezt az állapotot ma már általában a torziós disztónia manifesztációjának tekintik.^{34, 30} Freud úgy emlegette ezt, mint az ő „diszgráfiáját”²⁵. Lehet, hogy Freud felismerte magában ugyanazt az izomtónus rendellenességet, amit Bruno Walterben fedezett fel, akit neurotikus foglalkozási görcsök diagnózisával küldtek hozzá. Mivel eredetileg neurológus volt, Freud nem analizálta WALTERt, hanem más módon kezelte, és ezáltal megmentette a karrierjét. Így tehát ésszerűnek tűnik, hogy a muzikogén epilepsziával együtt

Freudnál kombináltan jelentkezett a hirtelen mozgásra kialakuló reflex epilepszia. Milyen érdekes lenne, ha Freud életében már lehetséges lett volna ezeket a klinikai véleményeket elektroencefalografikus és elektromiografikus vizsgálatokkal ellenőrizni.

Vannak kísérleti bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy a mozgás összefügg az audiogén rohamokkal. A patkányok rohamokat élnek át füttyjelre és más hangokra, de ha fizikailag korlátozva vannak és nem engedik őket mozogni, akkor a roham nem következik be a hangra.³³ Ez lenne az a faktor, amely a muzikogén epilepsziát olyan színben tüneti fel, mintha az a zongorázásra adott válasz lenne, akkor, amikor a páciens maga játszik a hangszeren?¹⁵ A roham csak akkor következik be, ha a mozgásképeség nem korlátozott. Sok megfigyelő rámutatott már a mozgás élményére mint a zene kardinális jellemzőjére. Sterba³⁵ szerint „a mozgás örömét mint a zenei élmény leglényegét ismerjük fel”. Gardner¹⁰ hozzáteszi, hogy „a zene elsősorban kinesztetikus élmény a fiatal gyermek számára”. Úgy tűnik, hogy Freudnál a mozgásképeség szabad kihasználása összefüggött az ájulások rohamok megjelenésével és azoknak a zenével való kapcsolatával. Másrészt amikor idősebb korában Freud mozgása lelassult, el tudta viselni a zene bizonyos formáit.

Freud viselkedésének másik jellemzője, amely fontos lehet az életében a feltehető rohamok megjelenésével kapcsolatban, az úgynevezett „hipergráfia-*val*” függ össze. Ezt a jelenséget¹² több esetben is leírták mint rohamok megjelenését, különösen híres embereknél.¹³ Így például Dosztojevszkijnek „lázás írása”, Van Goghnak „skribomániája” és „hipergráfiaja” volt.

A kérdésről, hogy felléphet-e az epilepszia esetében eksztatikus aura, már nagy terjedelemben értekeztek, és manapság a jelenség létezését inkább elismerik – egyes szakemberek megaláztatására. Gastaut hosszan tekintette át a témát¹³, és arra a következtetésre jutott, hogy valójában az eksztatikus aura nem következik be. Voskuil⁴⁰ nem kötelezi el magát egyik álláspont mellett sem, de Cirignotta és mtsai¹ „képesek voltak poligráfós felvétellel dokumentálni az eksztatikus roham halántéklebenyi eredetét”. A szerzők megállapítják: „Ez az eset tisztán megmutatja, hogy a temporális lebeny epilepszia olyan rohamokat okozhat, amelyeket szubjektíven »eksztatikus« állapotként élnek át.” Dosztojevszkij⁴⁰ így írta le saját eksztatikus auráját: „Ti mind egészségesek vagytok, sejtelmetek sincs arról a boldogságról, melyet mi epilepsziások érzünk közvetlenül a roham előtt.” Ezeket a szempontokat lehet alkalmazni Freuddal kapcsolatban egy másik szokatlan viselkedés esetére, amelyet eddig nem magyaráztak meg. Amikor másodszor ájult el Jung jelenlétében a müncheni Park Hotel éttermében, Jung egy díványra fektette. „Első szavai nagyon különösen hangzottak: »Milyen édes lehet meghalni.«”⁴⁴ Lehetett ez egy eksztatikus aura bizonyítéka, amit Freud éppen átélt?

A muzikogén epilepszia fókusza leggyakrabban valamelyik halánték lebenyben található. A részleges komplex rohamoknál a temporális lebeny

epilepszia esetén sokszor találkozunk déjà vu élménnyel. A déjà vu gyakran fordul elő mindenféle embernél, és nem feltétlenül van patológikus jelentősége. Ugyanakkor az a tény, hogy Freud⁹ maga leírta a valóságvesztés élményét, egy olyan jelenségét, amely szoros rokonságban áll a déjà vu-vel, ennek a dolgotatnak az állításait némi megerősítéshez juttatja.

Freud azért írta meg „A tudományos pszichológia tervezetét”, hogy megpróbálja megtalálni a pszichológiai folyamatok és események neurológiai értelmét. Talán elérkezett az idő ahhoz, hogy lehetségessé válik egy „Tudományos karakterológia tervezet” összeállítása. A jelen esszé arra vonatkozó próbálkozás, hogy neurológiai fogalmakkal próbálja meg leírni Freud jellemző viselkedésének feltűnő és hosszasan fennmaradó vonását.

Zipernovszky Kornél fordítása

JEGYZETEK

1. Cirignotta, F. Todesco, C. V. and Lugaresi, E.: Temporal lobe epilepsy with ecstatic seizures (so-called Dostoevsky epilepsy). *Epilepsia*, 21:705-710, 1980.
2. Clark, R. W.: Freud. *The Man and the Cause*. New York, Random House, 1980, 304.
3. Critchley, M.: *The Divine Banquet of the Brain*. New York, Raven, 1979, 234.
4. Critchley, M.: Musicogenic epilepsy. *Brain*, 60:13-27, 1937.
5. Critchley, M.: személyes közlés.
6. Ehrenwald, J.: *Anatomy of Genius*. New York, Human Sciences Press, 1984, 73-80.
7. Eitingon, M.: In: Alexander, F., Eisenstein, S. and Grotjahn, M. (eds.): *Psychoanalytic Pioneers*. New York and London, Basic Books, 1966, 52.
8. Ellenberger, H. F.: *The Discovery of the Unconscious*. New York, Basic Books, 1970, 465.
9. Freud, S.: Levél Romain Rolland-hoz. Emlékeztettség az Akropoliszon. Ford. Schulcz Katalin. In: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*. (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc). Európa, Budapest, 2003, 721-265.
10. Gardner, H.: *The Arts and Human Development*. New York, Wiley, 1973, 190.
11. Gartenberg, E.: *Mahler. The Man and His Music*. New York, Schirmer, 1978, 173-174.
12. Gastaut, H.: New comments on the Bull. N. epilepsy of Fyodor Dostoevsky. *Epilepsia*, 25:408-441, 1984.

13. Gastaut, H.: Fyodor Mikhailovitch Dostoevsky's involuntary contribution to the symptomatology and prognosis of epilepsy. *Epilepsia*, 19:186-201, 1978.
14. Graf, M.: Reminiscences of Professor Sigmund Freud. *Psychoanal. Quart.* 11:465-476, 1942.
15. Herskowitz, J, Rosman, N. P and Geschwind, N.: Seizures induced by singing and recitation. A unique form of reflex epilepsy in childhood. *Arch. Neurol.* 41:1102-1103, 1984.
16. Jones, E.: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Bp., Európa, 1983. Rövidített kiadás. Ford.: Félix Pál. 42.
17. Jones, 356-357.
18. Jones, 158.
19. Kanzer, M.: Freud and his literary doubles. *Am. Imago*, 33:231-243, 1976.
20. Kuehn, J. L.: Encounter at Leyden: Gustav Mahler consults Sigmund Freud. *Psychoanal. Rev.* 52:1965. 5-25.
21. Laplante, P, Saint-Hilaire, J. M. and Bouvier, G.: Headache as an epileptic manifestation. *Neurology*, 33:1493-1495, 1983.
22. Lishman, W.A., Symonds, C. P, Whitty, C. W. M. and Willison, R. G.: Seizures induced by movement. *Brain*, 85:93-108, 1962.
23. Lishman, W. A.: *Organic Psychiatry*. Oxford, Blackwell, 1978, 301.
24. Mahler, A.: *Gustav Mahler. Memories and Letters*. Ed. Mitchell, D.. Seattle, University of Washington Press, 1975, 175.
25. Masson, J. M.: *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*. Cambridge, MA and London, Belknap, 1985, 48.
26. Monrad-Krohn, G. H.: Dysprosody or altered „melody of language.” *Brain*, 70:405-415, 1947.
27. Peyser, J.: *The New Music*. New York, Delacorte, 1971, 60.
28. Poskanzer, D. C., Brown, A. E. and Miller, H.: Musicogenic epilepsy caused only by a discrete frequency band of church bells. *Brain*, 85:77-92, 1962.
29. Rosenberg, S.: *Why Freud Fainted*. Indianapolis, New York, Bobbs-Merrill, 1978, 213.
30. Roth, N.: Torsion dystonia, conversion hysteria, and occupational cramps. *Comprehens. Psychiat.* 21:292-301, 1980.
31. Schur, M.: *Freud: Living and Dying*. New York, Int. Universities Press, 1972, 103.
32. Sicuteri, F., Boccuni, M., Fanciullaci, M. et al.: A New Nonvascular Interpretation of Syncopal Migraine. In: Critchley, M. et al. (eds.): *Advances in Neurology*, vol. 33. New York, Raven, 1982, 199-208.
33. Shaw, D. and Hill, D.: A case of musicogenic epilepsy. *J. Neurol. Neurosurg. Psychiat.*, 10:107-117, 1947.

34. Sheehy, M. P. and Marsden, C. D.: Writer's cramp-a focal dystonia. *Brain*, 105:461-480, 1982.
35. Sterba, R.: Toward the problem of the musical process. *Psychoanal. Rev.* 33:37-43, 1946.
36. Strang, R. R.: A case of musical epilepsy. *J. Irish Med. Ass.* 59:85-86, 1966.
37. Stubbe Teglbjaerg, H.F.: On musicogenic epilepsy. *Acta Psychiat. Neurol. Scand.*, 24:679-688, 1949.
38. Trosman, H.: *Freud's cultural background. Annual of Psychoanalysis*, vol. I. New York, Quandrangle, 1973, 318-335.
39. Veszy-Wagner, L.: Ernest Jones (1879-1958). Freud's biography. In: Alexander, F., Eisenstein S. and Grotjahn, M. (eds.): *Psychoanalytic Pioneers*. New York and London, Basic Books, 1966, 123-124.
40. Kovalevszka, Sz. *Szonja Kovalevszka élete és naplója*. Ford.: H. Songárdy Gábor [Weisz Elza]. Budapest: Otthon nyomda, é.n. [1922]. Idézi: Voskuil, P. H. A.: The epilepsy of Fyodor Mikhailovich Dostoevsky (1821-1881). *Epilepsia*, 24:658-667, 1983.
41. Walter, B.: *Téma Variációkkal. Emlékezések és gondolatok*. Ford.: Gál Zsuzsa. Bp., Zeneműkiadó, 1966.
42. Waxman, S. G., Geschwind, N.: Hypergraphia in temporal lobe epilepsy. *Neurology*, 24:629-636, 1974.
43. Whitty, C. W. M., Lishman, W. A. and Fitz Gibbon, J. P.: Seizures induced by movement: A form of reflex epilepsy. *Lancet*, 27:1403-1406, 1964.
44. Jones, E.: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Bp., Európa, 1983. Rövidített kiadás. Ford.: Félix Pál. 271.